(अप्सरोभेदे, स्त्री। यथा, हरिवंशे।२१८।४७।
"काश्या शारद्वती चैव मौनेयाप्सरसः स्मृताः॥")
मौरजिकः, त्रि, (मुरजस्तद्वादनं शिल्पमस्य। मुरज+"शिल्पम्।"४।४।५५। इति ठक्।) मुरजवादकः। इत्यमरः।२।१०।१३॥
मौर्ख्यं, क्ली, (मूर्खस्य भावः। मूर्ख+"वर्णदृढ़ादिभ्यः ष्यञ् च।"५।१।१२३। इति ष्यञ्।) जाड्यम्। इति हेमचन्द्रः।२।२२६॥ (यथा, सुश्रुते शारीरस्थाने ४ अः।
"अनवस्थितता मौर्ख्यं भीरुत्वं सलिलार्थिता॥")
मौर्व्वी, स्त्री, (मूर्व्वाया विकारः। मूर्व्वा+"अवयवे च प्राण्यौषधिवृक्षेभ्यः।" ४।३।१३५। इति अण्। ङीप्।) धनुर्गुणः। इत्यमरः। २।८।८५। (यथा, रघुः।१।१९।
"शास्त्रेष्वकुण्ठिता बुद्धिर्मौर्व्वी धनुषि चातता॥"
अजशृङ्गी। इति रत्नमाला॥ कोँगा इति भाषा॥ (मूर्व्वामयी। यथा, मनौ।२।४२।
"मौञ्जी त्रिवृत्समा श्लक्ष्णा कार्य्या विप्रस्य मेखला।
क्षत्रियस्य तु मौर्व्वी ज्या वैश्यस्य शणतान्तवी॥")
मौलः, पुं, (मूलं वेदेति। मूल+अण्।) भूम्यादेर्मूलज्ञाता। मोड़ल् इति भाषा। यथा,—
"यत् परम्परया मौलाः सामन्ताः स्वामिनं विदुः।
तदन्वयस्यागतस्य दातव्या गोत्रजैर्मही॥"
इति दायतत्त्वम्॥
तस्य लक्षणं यथा,—
"ये तत्र पूर्व्वं सामन्ताः पश्चाद्देशान्तरं गताः।
तन्मूलत्वात्तु ते मौला ऋषिभिः परिकीर्त्तिताः॥"
इति मिताक्षरा॥
(विजिगीष्वरिमध्योदासीनः। यथा, कामन्दकीये।८।३४।
"चत्वारः पार्थिवा मौलाः पृथङ्मित्रैः सहाष्टकम्॥"
मूलभूते, त्रि। यथा, तत्रैव।८।२५। [याः।
"मौला द्वादश यास्त्वेता ह्यमात्याद्यास्तथा च सप्ततिश्चाधिका ह्यताः सर्व्वं प्रकृतिमण्डलम्॥")
मौलिः, पुं, स्त्री, (मूल+सुतङ्गमादित्वात् इञ्।) चूड़ा। (यथा, महाभारते। ९।५९।५।
"एवमुक्त्वा स वामेन पदा मौलिमुपास्पृशत्॥
शिरश्च राजसिंहस्य पादेन समलोड़येत्॥")
किरीटम्। (यथा, हरिवंशे।९७।३०।
"इयञ्च सा मया मौलिरुद्धृता वरुणालयात्॥")
संयतकेशः। इत्यमरः।३।३।१९२। (यथा, रघौ।७।६६।
"स चापकोटीनिहितैकबाहुः
शिरस्त्रनिष्कर्षणभिन्नमौलिः।
ललाटबद्धश्रमवारिबिन्दुः
भीतां प्रियामेत्य वचो बभाषे॥")
मस्तकम्। इति हेमचन्द्रः।३।२।२३०॥
(यथा, आर्य्यासप्तशत्याम्।४२४।
"भालनयनेऽग्निरिन्दुर्मौलौ गात्रे भुजङ्गमणिदीपाः॥"
प्रधानः। यथा, मार्कण्डेये।५९।१४।
"मौलयस्ते महाकायाः शाकपोतकरम्भकाः॥")
मौलिः, पुं, (मूलस्यादूरभवः। मूल+सुतङ्गमादित्वादिञ्।) अशोकवृक्षः। इति मेदिनी॥
मौलिः, स्त्री, (मूले जाता। मूल+इञ्।) भूमिः। इति मेदिनी॥
मौलिकः, पुं, (मूले आद्ये जातः। मूल+ठञ्।) कुलीनभिन्नः। यथा राढ़ीयवारेन्द्रब्राह्मणस्य श्रोत्रियः तथा कायस्थस्य मौलिकः। एवं दाक्षिणात्यवैदिकब्राह्मणस्य अन्यपूर्व्वापरिणेतापि तत्पदवाच्यः। वङ्गजकायस्थस्य स च मध्यन्यशब्दवाच्यः। यथा। अथ मध्यन्यलक्षणमाह। मध्यन्यशब्दो रूढ़ इत्यन्यः। डित्थडवित्थवत्। मध्यन्यः कुलमध्यस्थकुलीनस्य विश्रामस्थलमित्यर्थः। मध्यन्यशब्दस्य लक्षणान्तरम्। कुलीनेतरसिद्धवंशजातकत्वे सति दशपुरुषावधि अनवच्छिन्नकुलार्च्चनत्वं मध्यन्यत्वम्। स च द्विविधः। सिद्धः साध्यश्च। सिद्धत्वं प्रकृतमध्यन्यत्वम्। प्रकृतसिद्धवंशजातत्वे सति दशपुरुषावधिकुलार्च्चकत्वं सिद्धत्वम्। सिद्धपदाकाङ्क्षित्वे सति दशपुरुषावधिकुलार्च्चकत्वं साध्यत्वम्। अस्य प्रशंसामाह।
"कुलीनकुलरक्षार्थं विवादेषु मीमांसया।
एतेषां गुणमाश्रित्य मध्यन्यः कुलमुत्तमम्॥"
इति कुलदीपिका॥*॥
दक्षिणराढ़ीयकायस्थस्याष्टसन्मौलिका यथा,—
"गौड़ेऽष्टौ कीर्त्तिमन्तश्चिरवसतिकृता मौलिका ये हि सिद्धास्ते दत्ताः सेनदासाः करगुहसहिताःपालिताः सिंहदेवाः।
ये वा पद्याभिमुख्याः स्थितिविनययुषः सप्ततिस्ते द्विपूर्व्वा मित्राद्या वीक्ष्य राज्ञा चरणगुणयुता मौलिकत्वेन साध्याः॥"
अपि च।
"सेनो दत्तः करो ज्ञेयो दासो देवः प्रतिष्ठितः।
पालितः सिंहधर्म्मज्ञो गुहः सन्मौलिकाः स्मृताः॥"*॥
द्विसप्ततिसाध्यमौलिका यथा,—
"होड़ः स्वरधरधरणी वाण
आयिच सोमः पैसुर सामः।
भञ्जो विन्दो गुह बल लोधः
शर्म्मा वर्म्मा हुइ भूँयि चन्द्रः॥
रुद्रो रक्षित राजादित्यो
विष्णुर्नागः खिल पिल गूतः।
इन्द्रो गुप्तः पालो भद्र
ओमश्चाङ्कुर बन्धुर नाथः॥
शाँयिर्हेशो मानो गण्डो
राहा राणा राहुत साना।
दाहा दाना गण उपमाना॥
खामः क्षोमो घर वै ओषः
वीदस्तेजश्चार्णव आशः।
शक्तिर्भूतो ब्रह्मो शानः
क्षेमो हेमो वर्द्धन रङ्गः।
गुइः कीर्त्तिर्यशः कुण्डो
नन्दी शीलो धनुर्गुणः॥"
इति द्विसप्ततिमौलिकाः॥*॥
अन्यच्च।
"देवो भूदेवभक्तो गुहसदृशगुणो दास ईशानदासः
सेनो दत्तः सुदत्तामहितजनचयः पालितो धर्म्मपालः।
सिंहः सिंहप्रतापः क्षितिनिकरकरादानदक्षः करोऽसौ
गौड़ेऽष्टौ संस्थितास्ते गुणगणनिपुणा मौलिकत्वेन सिद्धाः॥*॥
होड़वाणधरणीखिलसोमा
भुञ्जविन्दगुहराजराहुताः।
रुद्रपालबलसामरक्षिता
लोधशर्म्मभुँयिवर्म्मबन्धराः॥
चन्द्रशाँयिगुयिभद्रपैसुरा
गण्डगुप्तघरकीर्त्तिवर्द्धनाः।
क्षेमहेमगणनाथविष्णवो
ब्रह्मरङ्गपिलहुइधनुर्गुणाः॥
तेजोऽर्णवस्वरधरायिच शक्तिभूताः
क्षोमौष शान विदशील यशोम नन्दी।
दाहाङ्कुरेन्द्रशुभकुण्डमनोपमाना
दानाशगूतविदिता भुवि कीर्त्तिमन्तः॥
हेशादित्यौ राण राहा साना च खामकस्तथा।
द्विसप्ततिमिताः साध्या मौलिका विदिताः क्षितौ॥"
इति कुलाचार्य्यकारिका॥*॥
(देशविशेषः। यथा, मार्कण्डेये।५७।४८।
"पौरिका मौलिकाश्चैव अश्मका भोगवर्द्धनाः॥")
त्रि, मूलसम्बन्धिनि मौलसम्बन्धिनि च॥ (भारभूतं मूलं हरति वहत्यावहति वा। मूल+"तद्धरति वहत्यावहति भारात् वंशादिभ्यः।" ५।१।५०। इति ठञ्। मूलभारहारके मूलभारवाहके मूलभारानेतरि च। इति व्याकरणम्॥)
मौषलं, क्ली, (मूषलमिव। मूषलस्येदमिति वा। मूषल+अण्।) मूषलवत्। यथा,—
"गङ्गायां मौषलं स्नानं महापातकनाशनम्।"
इति प्रायश्चित्ततत्त्वधृतभविष्यपुराणवचनम्॥
महाभारतस्याष्टादशपर्व्वान्तर्गतपर्व्वविशेषः। यथा,—
"मौषलं पर्व्व चोद्दिष्टं ततो घोरं सुदारुणम्।
महाप्रस्थानिकं पर्व्व स्वर्गारोहणिकं ततः॥"
इति महाभारते आदिपर्व्व॥
मुषलसम्बन्धिनि, त्रि॥